

РАДЯНСЬКІ ВИБОРЧІ КАМПАНІЇ ЯК ЗАСІБ ІНДОКТРИНАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (на прикладі Української РСР повоєнного періоду)

Висвітлюються форми, методи та зміст передвиборчих агітаційно-пропагандистських акцій повоєнного періоду в Українській РСР. Показано місце виборчих кампаній у системі радянської пропаганди. Наголошено на керівній ролі партії в організації та проведенні агітації, що перетворювало процес на монопольну ідеологічну кампанію. Показано роль урядових чинників щодо проведення виборчих кампаній у західноукраїнських областях. Визначено спільні та відмінні риси ведення передвиборчої агітації у східних і західних регіонах УРСР, оцінено ефективність їх впливу на свідомість населення. Основними факторами несприйняття змісту передвиборчої пропаганди мешканцями західноукраїнських територій названо історичний досвід, здобутий в європейських парламентських структурах, та національно-визвольний рух.

Ключові слова: радянська пропаганда, форми й методи передвиборчої агітації, Українська РСР, західноукраїнський регіон, повоєнний період.

Схеми, методи, кліше радянської пропаганди, здавалося б, мали відійти в минуле разом із державою, яка їх породила. Проте вони продовжують функціонувати на пострадянському просторі як безпрограшний варіант впливу на «маси», адже людей, охочих жити за старими принципами, тут залишається чимало. Зокрема можна навести безліч прикладів, коли урядові комунікації в незалежній Україні (як і за радянських часів) здійснюються винятково у площині інформування населення про прийняті рішення, натомість зворотного зв'язку не існує. Вивчення радянського досвіду буде корисним для розуміння руйнівного механізму впливу держави на свідомість суспільства, здійснюваного тоталітарними методами, що й зумовлює актуальність статті, яка має на меті висвітлити форми, методи та зміст передвиборчої агітації в Українській РСР повоєнного періоду, з'ясувати її місце у системі ідеологічного впливу на виборців, показати регіональні відмінності у веденні передвиборчої агітації та її сприйнятті населенням.

Дослідженню ролі та принципів функціонування радянської пропагандистської машини присвячено чимало праць, насамперед російських фахівців¹. Безпосередньо висвітленням форм і методів передвиборчої

¹ Бадмаев Б.Ц. Психология и педагогика в партийной пропаганде. – Москва, 1985; История советской политической цензуры: Документы и комментарии: 1917–1993 / Сост. и ред. Т.М.Горяева. – Москва, 1997; Невежин В.А. «Если завтра в поход...»: подготовка к войне и идеологическая пропаганда в 30–40-х годах. – Москва, 2007; Ушакова С.Н. Идеолого-пропагандистские кампании как способ социальной мобилизации советского общества в конце 1920 – начале 1940-х гг. (на материалах Западной Сибири): Дис. ... канд. ист. наук. – Новосибирск, 2001 та ін.

пропагандистської роботи займалися Н.Мелікова², Я.Дорожкіна³, А.Попов⁴, І.Павлова⁵ та ін. Проте вказані автори вивчали проблему переважно у загальносоюзному масштабі або на прикладі РРФСР. Питанню проведення передвиборчої агітації в УРСР приділяли увагу такі вітчизняні дослідники, як Б.Кухта⁶, О.Бандурка та Ю.Древаль⁷, В.Деревінський⁸, В.Ільницький і О.Стасюк⁹, В.Єрмолаєв¹⁰, Г.Почепцов¹¹ та ін. Однак чимало аспектів залишаються невисвітленими. Зокрема перспективні для подальших досліджень регіональні особливості проведення агітації під час виборчих кампаній в Українській РСР сталінського періоду.

Агітація і пропаганда становили найважливішу складову радянських виборчих кампаній, та й самі вибори можна без перебільшення вважати агітаційно-пропагандистським заходом, який за силою впливу не поступався таким загальносоюзним мобілізаційно-пропагандистським акціям, як відзначення річниць «Жовтневої революції», «Дня Перемоги», «1-го Травня», Дня Конституції тощо. Це пояснює, чому виділялися величезні кошти на проведення виборчих кампаній, результативність яких жодним чином не впливала на ротації у владі, адже вибори використовувалися передовсім як засіб індоктринації суспільства. З їх допомогою населенню нав'язували відповідні ідеологічні та світоглядні установки, моделювали форми суспільної поведінки. Без проведення передвиборчої агітації вибори втрачали будь-яку привабливість для влади, адже пропаганда у СРСР була «ключем до побудови держави, таким же вагомим компонентом, як військові чи спецслужби»¹².

Передвиборча агітація і пропаганда охоплювали значно ширше коло проблем, ніж цього вимагало проведення виборів. Метою передвиборчої агітації було не лише тлумачити положення виборчого законодавства, знайомити радянських громадян із біографіями кандидатів у депутати, заохочувати людей до участі у виборах, але й створювати у суспільстві атмосферу лояльності до режиму. Виборцям постійно нагадували про «непереможність

² Мелікова Н. Исторический опыт функционирования советской избирательной системы (1936–1985 гг.): Дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 2001.

³ Дорожкіна Я. Избирательные кампании по выборам в верховные и местные советы Западной Сибири (1937–1941 гг.): Дисс. ... канд. ист. наук. – Новосибирск, 2004.

⁴ Попов А.С. Информационно-психологическое обеспечение избирательных кампаний: Автореф. дисс. ... канд. психол. наук. – Москва, 2002.

⁵ Павлова И.В. 1937: выборы как мистификация, террор как реальность // Вопросы истории. – 2003. – №10. – С.19–37.

⁶ Основи політичної науки: Курс лекцій / За ред. Б.Кухти. – Л., 1996. – 238 с.

⁷ Бандурка О., Древаль Ю. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток. – Х., 1999. – 133 с.

⁸ Деревінський В. Агітаційно-пропагандивна діяльність ОУН і УПА під час виборів до Верховної Ради СРСР у 1946 р. // Визвольний шлях. – 2001. – №12. – С.64–71.

⁹ Ільницький В., Стасюк О. Радянські виборчі кампанії повоєнного періоду та політика радянської західноукраїнського суспільства // Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1951 рр.). – Л., 2011. – С.3–35.

¹⁰ Єрмолаєв В. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження): Дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2006. – 402 с.

¹¹ Почепцов Г. Информационно-психологическая война. – Москва, 2000. – 180 с.

¹² Почепцов Г. Феномен советской пропаганды [Електронний ресурс]: <https://psyfactor.org/lib/propaganda36.htm>

СРСР» як країни «процвітаючої демократії», про переваги «радянського способу життя» над «капіталістичним», та відсутність у них будь-якої альтернативи. У вказівках ЦК КП(б)У зазначалося:

«Ми вважаємо за необхідне у процесі підготовки до виборів у Верховну Раду УРСР радянську, політичну, пропагандистську роботу серед трудящих будувати таким чином, щоб іще більше підкреслювати ріст міжнародного авторитету і становища Радянського Союзу, його перемогу на дипломатичному, на міжнародному фронті після одержання перемоги над німецьким фашизмом та японським імперіалізмом»¹³.

Водночас влада вимагала від агітаторів розповідати людям про останні події у країні та світі, тлумачити рішення з'їздів і пленумів партії, створюючи в населення «єдино правильне» уявлення про них.

Під час виборчих кампаній потужність ідейно-політичного тиску на населення зростала багаторазово. Із цією метою широко використовували засоби масової інформації, мережу лекторських шкіл та агітаторів, працівників культурно-освітніх закладів, художні й навіть дитячі колективи тощо. Особливої уваги надавали роботі лекторів та агітаторів, оскільки у СРСР саме усна агітація вважалася головним каналом ідеологічного впливу на «маси»¹⁴. Мобілізуючи цілу армію пропагандистів на час проведення виборчих кампаній, влада подбала, щоб виборчою агітацією було охоплено кожного громадянина, включно зі соціально неактивними (пенсіонери, домогосподарки, неповносправні особи). У вказівках обкомівських працівників зазначалося, що «агітатор повинен знати настрої і душу кожного виборця, він повинен систематично з ними працювати, у дні виборів піти з ними на вибори і т. д.»¹⁵. Безпосередній контакт із людиною дозволяв представникам влади контролювати суспільну думку та відстежувати опозиційні настрої, адже у приватній бесіді мешканці охочіше розповідали про свої проблеми й відвертіше висловлювали претензії до влади.

Слід виділити такі форми агітаційної роботи серед радянських громадян: а) усна агітація; б) друкована (газети, журнали, книги, брошури, листівки); в) агітація за допомогою технічних засобів (радіо, кіно); г) наочна (плакати, портрети, прапори, гасла, герби СРСР і союзних республік та ін.); ґ) агітація з використанням художніх та самодіяльних колективів. Телебачення за сталінських часів як канал пропаганди не використовувалося. Хоча наприкінці 1940-х рр. у СРСР уже було налагоджено масове виробництво телевізорів («Москвич Т-1», «Ленінград Т-2», «КВН-49»), проте на 1 тис. осіб припадав лише 1 телеприймач. До радіопробаганди можна віднести також установалення в містах і селах гучномовців, через які транслювали радіопередачі, виступи членів уряду, кандидатів у депутати тощо.

¹³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.70. – Спр.480. – Арк.6.

¹⁴ Меликова Н. Исторический опыт функционирования советской избирательной системы... – С.35.

¹⁵ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ). – Ф.5001. – Оп.12. – Спр.84. – Арк.2.

Попри те, що, згідно із законодавчими нормами, право вільної агітації за свого кандидата на зборах, у пресі та іншими способами було надано широку мережу громадських і трудових колективів, а також кожному окремому громадянину¹⁶, передвиборча пропаганда у СРСР була прерогативою партійних органів і здійснювалася суто з ідейно-політичних позицій компартії. Публічної критики кандидата за Конституцією 1936 р. не передбачалося, тим самим люди позбавлялись впливу на партійний вибір. Право вільного і всебічного обговорення політичних, ділових та особистих рис кандидатів у депутати було задеклароване тільки Конституцією 1977 р., проте, за умови повної підконтрольності засобів масової інформації державі, воно не могло бути реалізованим уповні.

Найбільш масштабна передвиборча пропаганда у СРСР проводилася в повоєнний період, що було пов'язано з потребою режиму відновити становище на місцях та ліквідувати наслідки «ідеологічно ворожих впливів», які проявилися на території Радянського Союзу через «розгерметизований» під час війни кордон. Особливу увагу приділяли теренам, які перебували під нацистською окупацією, відповідно вся УРСР напередодні перших повоєнних виборів опинилася під потужним пропагандистським пресом.

Роботу організував відділ пропаганди та агітації при ЦК КП(б)У, а також підпорядковані йому відповідні структури при обкомах, міськкомах і райкомах, які складали плани передвиборчих агітаційних заходів, контролювали роботу виборчків, затверджували зміст агітаційної літератури, розподіляли кошти тощо. Для ефективного проведення передвиборчої агітаційно-масової роботи на місцях від ЦК КП(б)У за місяць до виборів у кожен з областей УРСР скеровувалися пропагандистські групи у складі 5–10 осіб, які надавали інструктивну допомогу обкомівським працівникам, курирували роботу в районах, організували навчальні семінари для лекторів, агітаторів, членів виборчих комісій тощо. Зокрема напередодні проведення виборів до Верховної Ради СРСР у березні 1950 р. ЦК КП(б)У відрядив у розпорядження обкомів та райкомів областей Української РСР для допомоги у проведенні виборів 466 партійців¹⁷. До агітаційної праці на період виборчих кампаній широко залучали інтелігенцію: професорів, письменників, поетів, артистів. Активну роботу під час виборів розгортало утворене 1947 р. Всесоюзне товариство з розповсюдження наукових та політичних знань, яке пізніше було перейменоване у товариство «Знання». Зокрема під час виборчої кампанії до місцевих органів влади у грудні 1947 р. до читання лекцій із тематики ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У загалом по Українській РСР було залучено 475 найкращих лекторів і доповідачів¹⁸. Величезними тиражами видавалася пропагандистська література. Так, до виборів у Верховну Раду УРСР 1951 р. Українське поліграфічне видавництво надрукувало у брошурах і плакатах «Конституцію УРСР», «Положення про вибори до Верховної Ради УРСР» накладами 100-450 тис. екземплярів¹⁹.

¹⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1. – Оп.16. – Спр.195. – Арк.182.

¹⁷ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.46. – Спр.5267. – Арк.21.

¹⁸ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.17. – Спр.16. – Арк.53, 72.

¹⁹ Там само. – Спр.29. – Арк.15.

Важливу роль у виборчій інформаційній кампанії відігравала преса – як центральна, так і місцева, наклади якої перед виборами зростали в рази. Із цього приводу центральний друкований орган ВКП(б) газета «Правда» напередодні виборів до місцевих рад у грудні 1950 р. писала: «Винятково велика роль нашої преси у виборчій кампанії, що проходить зараз. Газети покликані широко пропагувати високі принципи сталінської Конституції, знайомити населення з виборчим законом, висвітлювати всесвітньо-історичну перемогу країни соціалізму»²⁰. Газети друкували офіційні постанови, що стосувалися етапів проведення виборів, розпорядження місцевих органів влади, списки округів, дільниць, повідомлення про склад виборчих комісій і реєстрацію кандидатів, біографії народних висуванців та інші матеріали відповідного змісту. Для виборчої агітації широко використовувалися також малотиражки та стінні газети на виробництвах. Передвиборчу тематику було відображено у заголовках, які передавали зміст ідеології режиму, наприклад: «Нова перемога радянського народу», «Блискучі підсумки», «З ім'ям Сталіна – до нових перемог», «Щоб розцвітала країна Рад», «Нас веде вперед велика партія Леніна – Сталіна», «Великий Сталін – перший всенародний кандидат», «Торжество радянської соціалістичної демократії», «Могутня демонстрація народної любові до товариша Сталіна», «Віддамо свої голоси за кандидатів сталінського блоку комуністів і безпартійних», «Вибори у місцеві ради і молодь» тощо.

Агітаційно-пропагандистська робота здійснювалася з однаковою інтенсивністю на всій території УРСР, проте у західноукраїнських областях їй приділяли особливу увагу. Рупори режиму розуміли, що пропаганду в нещодавно «приєднаному» регіоні треба вести з урахуванням історичного та політичного досвіду населення, а основний акцент робити на те, щоб переконати людей у «перевагах соціалістичного ладу», відвернувши від впливу ОУН та УПА. Зокрема на пленумі ЦК КП(б)У 1945 р., який розглядав питання про допомогу партійним організаціям західноукраїнських та Ізмаїльської областей в організації виборчого процесу, було зауважено:

«У зв'язку з тим, що населення західних областей, Закарпатської України, Чернівецької та Ізмаїльської областей долучилося до радянського способу життя недавно та потребує більш ґрунтовного тлумачення сталінської Конституції та принципів радянського демократизму, завдання всієї КП(б)У полягає в тому, щоб надати партійним організаціям західних областей, Закарпатської України, Чернівецької та Ізмаїльської областей усіляку допомогу у розгортанні агітаційно-пропагандистської та масово-політичної роботи»²¹.

Інші постанови вимагали звернути увагу на тематику лекцій для західних областей, значну частину яких слід було присвячувати «розвінчуванню ідеології українських буржуазних націоналістів»²². А на засіданні секретарів

²⁰ Правда. – 1950. – 7 декабря. – С.1.

²¹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.690. – Арк.20, 25.

²² ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.126. – Арк.14.

обкомів КП(б)У з пропаганди із питань підготовки до виборів у Верховну Раду Української РСР, яке відбулося в Києві 4 грудня 1946 р., керівник відділу агітації і пропаганди ЦК КП(б)У І.Назаренко вимагав конкретизувати тематику лекцій, ширше використовувати агітаторами місцевий матеріал із метою зробити їх виступи зрозумілішими для місцевого населення:

«У партійних організаціях західних областей питанням дружби народів не приділяють належної уваги. Теми лекцій, бесід, які там практикуються і проводяться, мають часто абстрактний характер. Лектори не вивчають місцевого матеріалу, історії західних областей, життя мешканців цих областей у минулому, не пов'язують цих питань із вченням Леніна – Сталіна»²³.

З огляду на поставлені завдання, у регіоні актуалізувалася проблема пропагандистських кадрів. Їх поповнювали за рахунок резерву ЦК КП(б)У, міністерств та відомств, парторганізацій з інших міст республіки, організовуючи курси та семінари пропагандистів для місцевого населення тощо. Зокрема у грудні 1945 р. до Західної України було скеровано групу відповідальних працівників Комітету у справах культосвітніх установ при РНК УРСР, яку очолив заступник голови комітету І.Колісник. Їхнім завданням було надавати допомогу відділам та інспекторам в організації агітаційно-масової роботи під час виборів до Верховної Ради СРСР²⁴. В областях відбулися обласні та районні наради партійних і радянських органів влади, а також керівних працівників культурно-освітніх установ із питань їх участі в підготовці до виборів. Тоді ж відбулися районні й кушцові наради завідуючих клубами, бібліотеками, культосвітнього активу разом з інтелігенцією з цього ж питання²⁵. У грудні 1946 р. Центральне лекційне бюро надіслало до Чернівецької області бригаду митців, зокрема В.Сосюру, Остапа Вишню, В.Кондратенка та інших для проведення вечорів-зустрічей «українських радянських письменників» із виборцями²⁶. У зв'язку з відсутністю у Закарпатській області пропагандистських і газетних кадрів у жовтні 1946 р. на цей напрямок роботи рішенням ЦК КП(б)У було скеровано 7 осіб штатних пропагандистів і 17 газетних працівників²⁷. А за період виборчої кампанії до Верховної Ради СРСР 1950 р. у західноукраїнський регіон відрядили 247 партпрацівників²⁸, 215 лекторів і 170 пропагандистів (щоправда на місце прибули 383 особи, із них 210 лекторів, 176 пропагандистів)²⁹. Тоді ж Київський обком КП(б)У відібрав і скерував до Львівської області 50 осіб, у тому числі секретарів РК КП(б)У – 31, пропагандистів – 14, працівників культпросвітних

²³ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.480. – Арк.5.

²⁴ Там само. – Арк.26.

²⁵ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.74. – Арк.56–65.

²⁶ Там само. – Арк.26.

²⁷ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4433. – Арк.39.

²⁸ Там само. – Спр.5267. – Арк.21.

²⁹ Там само. – Спр.5835. – Арк.12.

організацій – 5³⁰. Натомість обкоми Харківської та Сумської областей відрядили до Станіславської області 67 партпрацівників³¹.

Розгортаючи передвиборчу агітацію, обкоми та райкоми партії західно-українських областей відряджали в райони і села сотні своїх пропагандистів для проведення масової політичної роботи на виборчих дільницях. Зокрема з числа працівників Станіславського обкому КП(б)У було створено шість пропагандистських груп, учасники яких із 1 січня по 1 лютого 1946 р. виступили 125 лекцій, «охопивши» 13 687 слухачів³². А у Дрогобицькій області в період передвиборчої кампанії до Верховної Ради УРСР 1951 р. силами обкомівського партактиву було сформовано лекторську групу чисельністю 300 осіб, які прочитали 1150 лекцій³³. Організація та проведення агітаційної роботи під час виборчих кампаній були предметом розгляду майже на кожному засіданні обласних та районних партійних комітетів за участю радянських працівників, інтелігенції, членів лекторських груп тощо.

Напередодні виборів до Верховної Ради СРСР у лютому 1946 р. відділ пропаганди Львівського обкому запланував організувати силами місцевої інтелігенції публікацію 150 статей, в яких висвітлювалися досягнення радянської демократії. Зокрема такі публікації мали підготувати проф. І.Крип'якевич, М.Возняк, М.Зарицький та ін. Окрім цього, професура Львівського університету отримала завдання написати 10 брошур на виборчу тематику. Львівський обком КП(б)У в райони області скерував 30 працівників вищих навчальних закладів та інших установ обласного центра. До їхніх завдань належало не стільки роз'яснювати зміст радянського виборчого законодавства, як дискредитувати ідеологію та боротьбу ОУН, УПА. З огляду на це, чи не найважливішою частиною роботи лекторів, агітаторів, задіяних у передвиборчих акціях, були виступи на тему «Українсько-буржуазні націоналісти – злісні вороги українського народу» або «Українські націоналісти – агенти англо-американських імперіалістів» і т. д.

Для ведення передвиборчої агітації залучалися художні самодіяльні колективи, трупи професійних акторів, кінопересувки. Споряджались навіть спеціальні агітвагони для обслуговування працівників залізничних станцій та прилеглих до залізниці сіл³⁴. У передвиборчій агітації на виборах до Верховної Ради СРСР у січні – лютому 1946 р. було задіяно акторів Львівського театру ім. М.Заньковецької, Стрийського драмтеатру, Дрогобицької та навіть Ворошиловградської філармонії³⁵. Лише у Львівській області відбулося 169 концертів та понад 3 тис. кіносеансів³⁶. У Станіславській області в округи було скеровано шість концертних бригад і Гуцульський ансамбль, які дали

³⁰ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5267. – Арк.21.

³¹ Державний архів Івано-Франківської області. – Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.1134. – Арк.4–8, 18–22.

³² ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.28. – Спр.2749. – Арк.55.

³³ ДАЛО. – Ф.5001. – Оп.13. – Спр.106. – Арк.24.

³⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.2749. – Арк.55.

³⁵ ДАЛО. – Ф.5001. – Оп.7. – Спр.66. – Арк.23.

³⁶ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.2761. – Арк.172.

96 концертів для понад 20 700 глядачів³⁷. Зрозуміло, що кожному виступові артистів передували пропагандистські акції: політичні доповіді, лекції, виступи кандидатів у депутати, звернення представників влади тощо.

Завдання проводити роз'яснювальну та пропагандистську роботу серед жителів західноукраїнських областей отримали також військовики. Із цією метою в усіх гарнізонах, розташованих у населених пунктах, було призначено заступника з політичної роботи, а склад бійців відзначався значним числом членів ВКП(б) та комсомольців³⁸. Наприклад, у 341-й артилерійській бригаді Прикарпатського військового округу (ПрикВО) на 400 військовослужбовців припадало 156 комуністів і 125 комсомольців, а у стрілецькій бригаді цього ж округу налічувалося 277 комуністів та 318 комсомольців³⁹. Силами військових пропагандистів ПрикВО було прочитано лекції для населення на такі теми: «Наші кандидати в депутати Верховної Ради СРСР», «Радянська демократія – демократія найвищого ґатунку» та ін. Зокрема майор Кролик зробив доповідь про міжнародне становище для вчителів Тлумацького району (Станіславська обл.), а у с. Глибоке цього ж району капітан Поторочин провів бесіду зі 120 його мешканцями про права та обов'язки громадян СРСР⁴⁰.

Незважаючи на посилену увагу з боку влади, передвиборча агітація і пропаганда у західноукраїнських областях не набула належних масштабів з огляду на спротив населення. Цей регіон значно поступався решті територій УРСР за кількістю, а головне за результативністю агітаційно-пропагандистських акцій. Зокрема перед виборами до Верховної Ради УРСР у 1947 р., станом на 6 грудня, серед населення проводили агітаційну роботу в Київській області – 11 141 агітатор, у Полтавській – 43 390, у Ворошиловградській – 37 000, у Чернігівській – 28 129, у Рівненській – 11 007, а у Львівській – 20 000 агітаторів. Тоді ж було організовано гуртки з вивчення виборчого права, зокрема у Чернігівській області – 18 559, Рівненській – 2640, Ізмаїльській – 2256 і Львівській – 2220. Навіть у 1950-1951 рр., коли радянські процеси у західноукраїнському регіоні були майже завершеними, ситуація з проведенням агітаційно-пропагандистської роботи тут не надто поліпшилася. У Львівській області напередодні виборів до Верховної Ради СРСР, що мали відбутися в березні 1950 р., агітаційно-масову роботу проводили лише 23 тис. агітаторів⁴¹, а у Тернопільській – 19 789⁴², тоді як у Чернігівській – 34 431, у Вінницькій – 49 191, у Києві – 33 408⁴³.

Страх посадовців перед «бандеризованим» селом призводив до численних промахів в організації та проведенні агітаційно-пропагандистської роботи. Багато агітпунктів у містах і селах не функціонували, адже для них не

³⁷ Там само. – Спр.2749. – Арк.55.

³⁸ Там само. – Спр.2958. – Арк.23. Оригінал опубл.: Літопис УПА (Нова серія): Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. – Кн.2: 1946–1947. – К.; Торонто, 2002. – С.63.

³⁹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.2958. – Арк.24.

⁴⁰ Там само. – Арк.27.

⁴¹ ДАЛО. – Ф.3. – Оп.3. – Спр.503. – Арк.29–30.

⁴² Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.1833. – Арк.39.

⁴³ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.225. – Арк.59.

знайшлося приміщень. Інші були розташовані у приватних будинках або в непридатних для таких цілей будівлях (сараях, клунях) без освітлення та опалення. Наприклад, у Рівному під час підготовки до виборів до Верховної Ради СРСР у 1950 р. на виборчій дільниці при цегляному заводі було брудно, холодно, не було встановлено чергування агітаторів⁴⁴. Ідеологічне оформлення агітпунктів та їх забезпечення політичною літературою також часто залишалися поза увагою відповідальних осіб. Як про анекдотичний випадок розповідав секретар Тернопільського обкому КП(б)У, що в одній із сільрад Чортківського району в лютому 1947 р. біля входу на виборчу дільницю висів минулорічний плакат, який закликав громадян прийти на вибори до Верховної Ради СРСР, хоча тепер такі відбувалися до Верховної Ради УРСР. А поряд із простроченою агітацією було розміщено заклик: «Забий муху, щоб від неї не залишилося й духу!»⁴⁵. Натомість завідувач агітпунктом с. Колбанівка (Дрогобицька обл.) напередодні виборів до Верховної Ради СРСР у березні 1950 р. замість передвиборчої літератури закупив у Львові репродукції картин Т.Шевченка «Катерина», В.Перова «Мисливці на відпочинку» та інших відомих художників, і вивісив їх в агітпункті, за що був розкритикований на обласній нараді секретарів райкомів і міськкомів КП(б)У з питань підготовки до виборів. «Ви або хотіли бандерівцям угодити, або вам підказали так. Чому ви не купили передвиборчої літератури?»⁴⁶, – шпетили агітатора-невдачу обласні партійні функціонери.

Масовість передвиборчої агітації у західноукраїнських областях досягалася за рахунок роздутого пропагандистського апарату, проте це слабо позначалося на якості процесу. Кадри пропагандистів, скеровані з ЦК КП(б)У та інших українських територій, не забезпечували всіх потреб регіону, а місцева інтелігенція бралася за пропагандистські акції неохоче або ж відверто саботувала роботу. Мали місце приклади неналежного підбору агітаторів з боку партійних органів, які похапцем призначали на цю роботу людей без освіти або з низькими моральними якостями. У результаті багато пропагандистів не користувалися авторитетом серед населення, адже далеко не кожен із них володів відповідною тематикою та мав ораторський хист. Інші проводили агітацію лише «для галочки», оскільки не бачили в такій роботі жодних стимулів для себе та не розуміли значущості довіреної справи.

Система поділу галицьких сіл на «десятихатки» з метою якнайширшого охоплення мешканців передвиборчою агітацією виявилася неефективною. Хоча десятихатників намагалися обирати з числа найавторитетніших селян, проте вони не проводили жодної роботи, побоюючись помсти з боку повстанців. Інколи посаду агітатора навмисно обіймали люди з повстанського середовища, щоб вести пропаганду проти виборів.

Звертаючи увагу підлеглих на прорахунки в роботі з підготовки виборів, перший секретар Дрогобицького обкому КП(б)У Шерех на нараді вказував, що справу з агітацією в області «поставлено вкрай погано». У багатьох

⁴⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.225. – Арк.60.

⁴⁵ Там само. – Оп.70. – Спр.480. – Арк.67.

⁴⁶ ДАЛО. – Ф.5001. – Оп.12. – Спр.84. – Арк.4.

селах на 50 виборців припадає 1 агітатор. У кількох райцентрах відсутні вивіски на виборчих дільницях і робота не проводиться. Виборці не вивчають «Положення про вибори до Верховної Ради СРСР» та іншу передвиборчу літературу. У підсумку багато громадян не ознайомлені з виборчим законодавством, а дехто взагалі не знає, що мають відбутися вибори. У с. Колбанівка навіть голова сільради не міг відповісти на елементарні запитання про техніку голосування, та заявив, що в день виборів має одержати 5 бюлетенів⁴⁷.

Пропагандистська література не користувалася попитом серед місцевого населення. Агітатори не хотіли братися за її розповсюдження, і вона залежувалася на складах та в поштових відділеннях. Зокрема незадовільний стан із розповсюдженням передвиборчої літератури в області став приводом для критики першого секретаря Дрогобицького обкому КП(б)У на нараді обкомівських керівників із питань підготовки виборів до Верховної Ради СРСР у 1950 р.:

«Звернення, виборчу літературу ніхто не хоче вибирати. Дійшло до того, що начальник контори зв'язку дав телеграму в обком партії, щоб заставили секретарів райкомів партії і голів райвиконкомів реалізувати літературу. Значить, начальник контори зв'язку стоїть вище вас? До чого це доходить? Це ж позор! І треба було обкому партії заставити секретарів райкомів партії зайнятися цим питанням»⁴⁸.

Також наголошувалося, що в області з минулорічної виборчої кампанії залишилися нереалізованими близько 2 млн (!) екземплярів різної політичної літератури, у тому числі праць Й.Сталіна українською мовою, які майже не розкупували⁴⁹.

На місцях часто траплялися «недопрацювання» в роботі редакцій газет та друкарень через низький освітній рівень персоналу або ж прихований саботаж. Газети незадовільно висвітлювали перебіг виборчої кампанії, містили помилки й перекручення, не виходили вчасно. Такі випадки перевіряльники негайно оголошували політичними прецедентами районного чи обласного масштабів з усіма належними висновками. Наприклад, в одному з випусків закарпатської обласної газети, що вийшов наприкінці жовтня 1946 р., було переплутано прізвища голови Верховної Ради СРСР і секретаря⁵⁰. На Тернопільщині в районній газеті «Червоний прапор» (Підволочиськ) від 13 січня 1946 р. інформація про кандидата в депутати виявилася з помилками, а коропецька газета «Промінь Ілліча» передчасно оприлюднила біографію кандидата в депутати, перекутивши його особисті дані⁵¹. Такі явища мали місце і в інших регіонах Української РСР. Зокрема в одній з одеських газет при передруку статті, надісланій з Москви, помилково було

⁴⁷ Там само. – Арк.1–6.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.480. – Арк.25.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ ДАТО. – Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.458. – Арк.62.

вказано, що основою соціалістичного ладу є приватна власність⁵². «Це – нехлюйство, яке межує з політичним проступком, це те, чого не можна терпіти в нашій партійній пресі»⁵³, – картав винних на одній з обкомівських нарад представник ЦК КП(б)У.

Заідеологізована та надміру формалізована передвиборча агітація не знаходили відгуку у середовищі західноукраїнського суспільства, яке розсудливо сприймало радянську дійсність, без пропагандистських напашарувань. Особливо галичани чітко усвідомлювали антидемократичність радянських виборчих практик, а тому відмовлялися брати участь у передвиборчих заходах, ігнорували збори та мітинги, які влада проводила з метою агітації за висуванців від «блоку комуністів і безпартійних», критично ставилися до змісту передвиборчої пропаганди. На зібраннях люди відверто висловлювали незадоволення діями влади, звинувачували її представників у численних злочинах та подвійних стандартах. У с. Юшківці на Львівщині під час мітингу селянин М.Йордань, відповідаючи на слова керівника райвиконкому, який вихваляв дії радянської влади та закликав селян голосувати за ставлеників партії, сказав: «Ви, товаришу, усі гарно пишете і говорите, але на тім не кінчається. Ви дальше ходите, рабуєте, робите облави, стріляєте наших людей. Вас уже не тільки люди, але й собаки бояться. І ви хочете, щоб люди голосували?»⁵⁴. Освічені мешканці порівнювали радянські вибори із виборчими кампаніями до польського сейму та висловлювалися на користь останніх:

«Вибори у Верховну Раду СРСР відбуваються таким чином, що вибирають заздалегідь визначену кандидатуру, до того ж у виборчий бюлетень потрапляє лише один оцей кандидат. Ось під час виборів до польського сейму кандидатів було значно більше, ніж потрібно обрати, а тому надавалася можливість викреслити небажаного кандидата. За польської влади голосував тільки той, хто хотів, а хто не хотів, той навіть не йшов на вибори»⁵⁵.

Інших вражав антидемократичний характер радянської пропаганди та надміру роздутий пропагандистський апарат: «Скоро будуть вибори, але для чого наставили стільки агітаторів, коли у виборах буде брати участь лише одна партія?»⁵⁶, – дивувався мешканець с. Середнє Тячівського району Закарпатської області А.Айпе.

Вагомою перешкодою для проведення передвиборчої агітації у західноукраїнських областях була діяльність національно-визвольного руху під проводом ОУН. Намагаючись продемонструвати нелегітимність радянської влади в регіоні, повстанці забороняли мешканцям брати участь у виборах,

⁵² ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.480. – Арк.48–49.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф.13. – Спр.376. – Т.38. – Арк.286.

⁵⁵ Там само. – Ф.16. – Оп.1. – Спр.560. – Арк.10–11.

⁵⁶ Там само. – Арк.32.

проводили масштабну антивиборчу агітацію включно із застосуванням бойових операцій та терористичних акцій. Пропаганда ОУН серед місцевого населення мала великий успіх, люди охоче відгукувалися на заклик бойкотувати вибори. Однак реалізувати ці вимоги, не наражаючись на репресії з боку влади, було вкрай важко. Мешканець с. Слободка Лісова Коршівського району Станіславської області В.Кетик так описав ситуацію, в якій опинилися західноукраїнські селяни у зв'язку з проведенням передвиборчих акцій:

«Зараз не зрозумієш, що робиться у селах, оскільки в зв'язку з підготовкою до виборів агітатори ходять по домівках селян та проводять роз'яснювальну роботу – читають “Положення про вибори” і Конституцію, а слідом за агітаторами до помешкань заходять бандерівці і попереджають, щоб агітаторів до хати ніхто не впускав, а якщо хто буде брати участь у виборах, того погрожують спалити або повісити»⁵⁷.

Незадоволення примусовим характером участі у передвиборчих пропагандистських акціях висловлювали й мешканці інших регіонів Української РСР, проте робили це переважно у прихованій формі. Зміст їхніх висловлювань, зафіксований працівниками органів держбезпеки зі слів таємних інформаторів, засвідчує, що багато хто не мав жодних ілюзій стосовно радянської влади. Наприклад, працівниця Миколаївської обласної санітарної станції Є.Шевченко в розмові з колегами говорила: «Мене примушують бути агітатором по виборах до Верховної Ради СРСР, але я не хочу, я ненавиджу і буду ненавидіти їх політику, а вони мене посилають агітувати. Я можу їм такого наговорити, що вони самі раді не будуть. Носяться вони з цими виборами, як з писаною торбою»⁵⁸. Особи, поінформовані про ситуацію з виборами у західноукраїнських областях, висловлювали свою підтримку місцевому населенню, наголошуючи на антидемократичності радянського виборчого процесу. Зокрема директор школи с. Нові Петрівці Києво-Святошинського району Київської області І.Мазур говорив:

«У Західній Україні сильний рух бандерівців проти радянської влади. Западники не хочуть терпіти такої брехні, яку терпимо ми. Адже у нас всюди суцільна брехня. Вибори до Верховної Ради – це обман і комедія. Світ не бачив ще нічого подібного. Навіть за царя, коли обирали волосного старшину, і то кандидатів обирали самі, а тепер кругом брехня і просвітку не видно ніякого»⁵⁹.

А мешканець м. Ніжин Чернігівської області А.Железко висловлював жаль, що немає «таких агітаторів, які б розповіли народові правду»⁶⁰. Майже після кожного з подібних висловлювань у матеріалах НКДБ містилася резолюція: «Автор висловлювання заарештований або готується до арешту».

⁵⁷ Там само. – Арк.13.

⁵⁸ Там само. – Арк.11 зв.

⁵⁹ Там само. – Спр.562. – Арк.73.

⁶⁰ Там само. – Арк.10 зв.

Отже регулярна ідеологічна обробка населення була життєвою необхідністю сталінського тоталітарного режиму. Виборчі кампанії відігравали у цьому процесі визначальну роль з огляду на масштабність і тривалість у часі передвиборчих пропагандистських акцій. Така пропаганда здійснювалася винятково з ідеологічних позицій правлячої партії й використовувалася владою як потужний засіб впливу на свідомість населення з метою зміцнення віри у велич та непогрішність системи. Ефективність і всеосяжність передвиборчої пропагандистської роботи досягалася за рахунок масштабного агітаційного апарату, який поєднувався з апаратом насилля та примусу.

З'ясувати справжнє ставлення населення до змісту й характеру проведення передвиборчої пропаганди в Українській РСР повоєнного періоду сьогодні вкрай важко, адже в радянські часи не проводилося жодних соціологічних опитувань, а офіційна статистика не відображала реального стану речей. Проте численні антирадянські висловлювання громадян, зафіксовані органами НКДБ, указують на наявність у суспільстві виразних опозиційних настроїв. Особливо несприйнятливим до радянської агітації і пропаганди виявилось західноукраїнське населення, що вилилося в бойкот виборчих кампаній 1946–1947 рр. та сповідування політики абсентеїзму під час наступних виборів сталінської доби. Ставлення населення Галичини до змісту радянської передвиборчої пропаганди визначали такі чинники: досвід участі в європейських парламентських структурах, сталінські репресії 1939–1941 рр., розправа режиму з національно-визвольним рухом, ментально чужі місцевому населенню політичні, економічні та культурні цінності нової влади. Примітно, що потужна ідеологічна обробка західноукраїнського суспільства так і не зробила регіон радянським, що яскраво продемонстрували події кінця 1980-х рр.

REFERENCES

1. Badmaev, B.C. (1985). *Psikhologiya i pedagogika v partijnoj propagande*. Moskva. [in Russian].
2. Bandurka, O., Dreval, Yu. (1999). *Parlamentaryzm v Ukraini: stanovlennia i rozvytok*. Kharkiv. [in Ukrainian].
3. Derevynskiy, V. (2001). *Ahitatsiino-propahandyvna diial'nist' OUN i UPA pid chas vyboriv do Verkhovnoi Rady SSSR u 1946 rotsi*. *Vyzvol'nyi shliakh*, 12, 64–71. [in Ukrainian].
4. Dorozhkina, Ya. (2004). *Izbiratel'nye kampanii po vyboram v verkhovnye i mestnye sovery Zapadnoj Sibiri (1937–1941) (Candidate's thesis)*. Novosibirsk. [in Russian].
5. Goryaeva, T.M. (ed.). (1997). *Istoriya sovetskoj politicheskoy tsenzury. Dokumenty i kommentarii. 1917–1993*. Moskva. [in Russian].
6. Ilnytskyi, V., Stasiuk, O. (2011). *Radians'ki vyborchi kampanii povoiennoho periodu ta polityka radianizatsii zakhidnoukrains'koho suspil'stva*. *Radians'ki vyborchi kampanii v Zakhidnii Ukraini (1946–1951)* (3–35). Lviv. [in Ukrainian].
7. Kukhta, B. (ed.). (1996). *Osnovy politychnoi nauky: kurs lektzij*. Lviv. [in Ukrainian].
8. Melikova, N. (2001). *Istoricheskij opyt funkcionirovaniya sovetskoj izbiratel'noj sistemy (1936–1985)*. (Candidate's thesis). Moskva. [in Russian].
9. Nevezhin, V.A. (2007). «Esli zavtra v pokhod...»: podgotovka k vojne i ideologicheskaya propaganda v 30–40-x godax. Moskva. [in Russian].

10. Pavlova, I.V. (2003). 1937: vybory kak mistifikatsiya, terror kak real'nost'. *Voprosy istorii*, 10, 19–37. Moskva. [in Russian].
11. Pocheptsov, G. (2000). *Informatsionno-psikhologicheskaya vojna*. Moskva. [in Russian].
12. Pocheptsov, G. (2015). Fenomen sovetskoj propagandy. Retrieved from <https://psyfactor.org/lib/propaganda36.htm> [in Russian].
13. Popov, A.S. (2002). Informatsionno-psikhologicheskoe obespechenie izbiratel'nykh kampanij (Extended abstract of Candidate's thesis). Moskva. [in Russian].
14. Ushakova, S.N. (2001). Ideologo-propagandistskie kampanii kak sposob social'noj mobilizatsii sovetskogo obshchestva v kontse 1920 – nachale 1940-x gg. (na materialakh Zapadnoj Sibiri) (Candidate's thesis). Novosibirsk. [in Russian].
15. Yermolaiev, V. (2006). Vyshchi predstavnyts'ki orhany vlady v Ukraini (istoryko-pravove doslidzhennia). (Candidate's thesis). Kharkiv, [in Ukrainian].

OLEKSANDRA STASIUK

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History), Senior Research Fellow,
Department of the Modern History,
I.Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine
(Lviv, Ukraine), ol_stasuk@ukr.net

SOVIET ELECTORAL CAMPAIGNS AS AN INSTRUMENTALITY OF SOCIETY INDOCTRINATION (on the example of Ukrainian SSR of the post-war period)

The article covers the forms, methods and content of the pre-election propaganda activities of the post-war period in the Ukrainian SSR. The role of election campaigns in the system of the Soviet propaganda machine is pointed. The leading role of the Communist Party in organizing and conducting agitation, which transformed the process into a monopoly ideological campaign is determined. A special attention was paid to government factors before conducting electoral campaigns in the western regions of USSR. The common and distinctive features of election campaigning in the eastern and western Ukrainian regions of the Ukrainian SSR are determined, and the efficiency of their influence on the consciousness of the population is estimated. The main factors of the rejection of pre-election propaganda by the inhabitants of Western Ukrainian territories are the experience gained by them in European parliamentary structures and the activities of the Ukrainian national liberation movement.

Keywords: *Soviet propaganda, forms and methods of pre-election agitation, Ukrainian SSR, Western Ukrainian region, post-war period.*